

INGA VIDUGIRYTĖ

Knyga apie Eugenijų Škliarą: literatūros sociologija ir provokacija

Павел Лавринец, Евгений Шкляр: *Жизненный путь скитальца:*

Монография, Вильнюс: Издательство Вильнюсского университета, 2008, 382 p., ISBN 978-9955-33-181-0

Tarpukario Lietuvos specialistams Eugenijaus Škliaro vardas pakankamai gerai žinomas. Jo, aktyvaus žurnalisto, periodinių leidinių redaktoriaus ir bendradarbio, literatūros ir meno kritiko, vieno pirmųjų lietuvių poezijos vertėjų į rusų kalbą ir jos populiarintojo, veikla minėtina tiek lietuvių, tiek rusų spaudos kontekstuose. Mažiau literatūros istorikų dėmesio sulaukė paties Škliaro poezija, kuri pirmiausia svarstyтина rusų egzodo literatūros fone, tačiau temišškai aprėpia ir gimtąją Ukrainą, ir Rusiją, su kurios poetine tradicija jis tapatinosi, ir netikėtai Rygoje atrastą žydų temą, taip pat Lietuvos peizažą, lietuvių istorijos fragmentus ir pan. Tiktai Pavelo Lavrineco monografijos dėka tapo įmanu išsiaiškinti ir suprasti tiek Škliaro poezijos žemėlapi, tiek jo realių klajonių geografiją. Knygoje buvo užsibrėžta „kuo išsamiau aprašyti Škliaro gyvenimo kelią ir kūrybą“ (p. 7), kurie yra rekonstruojami plačiame Kauno 3-iojo dešimtmečio daugiatautės ir daugiakalbės kultūros ir jos spaudos kontekste. Kita briauna tiriamasis objektas šliejasi prie rusų egzodo literatūros bei spaudos istorijos. Būdamas be galo iniciatyvus žmogus, Šklias sugebėjo pastebimai dalyvauti pagrindinių rusų emigracijos centrų gyvenime tiek Vakarų Europoje (Paryžiuje, Berlyne), tiek Baltijos šalyse (Rygoje ir Taline). Visos šios rusų literatūros erdvės yra Škliaro kūrybos ir publicistinės veiklos fonas, kuriame, tyrinėtojo nuomone, jos suvoktinės kaip mažas, „galimas daiktas, nedidelis ir, žinoma, ne esmingiausias“ (p. 7) fragmentas, be kurio, kita vertus, išsamaus šios literatūros vaizdo susidaryti neįmanoma.

Šio rašinio tikslas – Lavrineco knygoje pateikto išsamaus ir daugeliu aspektų unikalaus tyrimo analizė.

Monografijoje aiškiai išsiskiria du lygmenys – itin gausi faktografija ir išvados bei kūrybos analizė. Aptarsiu juos atskirai. Knygos paantraštėje panaudota *kelio* metafora organizuoja medžiagos dėstymą. Lavrinecas laikosi nuoseklios chronologijos – pasakojimą pradeda tėvų kilmės klausimu ir baigia herojaus mirtimi. Skyrių pavadinimai nurodo miestą, poezijos rinkinį arba periodinį leidinį. Bendrai paėmus, minėti trys elementai ir yra pagrindiniai rekonstruojamo Škliaro *kelio* orientyrai. Pažymėtina, kad, nepaisant itin detalaus ir išsamaus faktų išdėstymo, monografija atkuria tik viešąją Škliaro asmenybės bei veiklos pusę. Privačioji pasirodo tik pagrindinio pasakojimo paraštėse (pavyzdžiui, užuomina apie šeimą knygos pabaigoje, p. 336), matyt, ir dėl tos priežasties, kad neišliko jį liudijančių dokumentų.

Faktografija, kuri paremia šį tyrimą, nors ir stulbinamai gausi, yra meistriškai suvaldyta ir susisteminta. Daugiausia jos semta iš aistringai naršytos ir atidžiai perskaitytos 2–4-ojo dešimtmečio spaudos, kuri pasirodė teritorijoje, priylgstančioje pusei Europos. Papildomi tyrimo šaltiniai ir literatūra – memuaristika, kritika, rankraštiniai archyvai, su tyrimu susijusios mokslinės publikacijos. Neabejotinai vienas iš monografijos stimulų buvo atradimų azartas. Autoriui teko tikslinti bene visas pagrindines datas, kuriomis paprastai remiasi literato biografija: gimimo, pirmųjų publikacijų, kūrybos jubiliejų, mirties. Škliaro literatūrinės jaunystės faktus reikėjo išrausti iš senų Ukrainojeėjusių laikraščių. Atskiru ir labai svarbiu surinktos medžiagos skyriumi laikytini Škliaro vertimai iš lietuvių kalbos, kurie buvo rasti Rygos, Talino, Berlyno, Paryžiaus rusų laikraščiuose. Jų surankiojimas ir susisteminimas leido tyrėjui paankstinti ne vieno lietuvių poeto recepcijos rusų kalba pradžią. Tuo tarpu Lietuvojeėjusių laikraščių analizės pagrindu buvo įmanu atskleisti tiek Škliaro ryšių su lietuvių autoriais specifiką (recenzijos, jubiliejiniai straipsniai, literatūros apžvalgos ir t.t.), tiek ano meto lietuvių literatūros lauko funkcionavimo ypatybes. Šiuo požiūriu įdomus atrodo Škliaro autobiografijos *lituanizavimo* strategijos iškėlimas ir lietuviškos biografijos demistifikavimas. Knygos herojus formavosi ypatingomis XX a. pradžios rusų literatūrinės kultūros sąlygomis, gerai išmanė literatūros lauko funkcionavimo dėsnius ir puikiai naudojosi literatūrinės reputacijos susikūrimo priemonėmis. Apskritai šiuo atžvilgiu buvo be galo imlus žmogus. Jo tyrinėtojai teko ir demistifikatoriaus, ir istorinės tiesos ieškotojo misija. Pavyzdžiui, Lavrinecas pagrįstai suabejojo legendinio tėvo, išradėjo inžinieriaus-chemiko, kilme iš Lietuvos, parodė dažnai deklaratyvų Lietuvos meilės pobūdį, iškėlė

pragmatiškus „lietuviškos“ temos motyvus, jos kompiliacinį pobūdį. Kita vertus, skaitant monografiją tampa aišku, kad konjunktūros išmanymas buvo Škliaro žurnalistinio profesionalumo dalis, o jo propaguota regiono kultūros integracijos samprata savo laikmečio fone išsiskyrė originalumu ir drąsa. Beje, mistifikacijų ir fantazijų tyrimas leido autoriui „gyvai“ stebėti socialinę tarpukario literatūros funkcionavimą, jos hierarchijų bei kriterijų kūrimosi mechanizmus.

Dėstydamas faktografiją autorius yra artimas empirinių literatūros sociologijos tyrimų tradicijai, siekusiai sisteminio kultūros istorijos vaizdo. Tačiau iškeldamas į tyrimo centrą vieną figūrą, jis, suprantama, atkuria tuos vaizdo fragmentus, kurie siejasi su jos veikla ir asmenybės raiška. Vienas tokių fragmentų – 3-iojo dešimtmečio pradžios Kaunas. Škliaro darbas laikraščio reporteriu ir kultūros renginių recenzentu leidžia autoriui įtaigiai papasakoti apie margą laikinosios sostinės teatro ir muzikos pasaulį, įvairiatautę Kauno scenos sudėtį. Prie daugiaaukščio Vilniaus pavidalo pradedame įprasti, tačiau įvairiatautis Kaunas – kol kas naujovė. Svarstant pačią galimybę atkurti kuo išsamesnį laikmečio ir konkrečios kultūrinės erdvės paveikslą, atrodo, kad tokio tipo tyrinėjimas kaip Lavrineco monografija yra itin parankus dėl savo integracinio principo. Pagrindinis knygos herojus veikė įvairiose kultūrinėse erdvėse, turėjo daugybę kontaktų, kuriuos aprašant atkuriamas nors ir dalinis, tačiau gyvas kultūros pavidalas. Lavrineco tyrimas turi sąsajų su Giedriaus Viliūno studija *Literatūrinis gyvenimas Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)* (1998), siekiančia pateikti konkretų tarpukario Lietuvos literatūros institucijų aprašą. Monografiją apie Škliarą galėtume laikyti savotiška Viliūno knygos vieno mažo fragmento *inscenizacija*. Tai, kas viename tyrime yra konstatuojama ir vardijama, kitame pateikiama kaip spektaklis: scenoje veikia gerai žinomi lietuvių kultūros personažai arba kitai publikai puikiai pažįstami rusų emigracijos veikėjai. Visi jie sudaro veiksmo foną, o herojaus judėjimas erdvėje prikelia trumpam gyvenimui jos atskirus fragmentus – Kauną, rusišką Berlyną, Rygą ir pan.

Labai svarbus Lavrineco monografijos aspektas – išsamus *Baltijos almanacho* (1923–1924, 1928–1929, 1937) istorijos išdėstymas. Almanachas buvo įspūdingiausias Škliaro literatūrinis publicistinis projektas, ėjęs rusų – „rytų *esperanto*“, anot redaktoriaus, kalba. Jo tikslas buvo populiarinti bei jungti Baltijos šalių – Latvijos, Lietuvos, Suomijos, Estijos – kultūras. Liudo Giros nuomone, šis leidinys geriausiai atspindėjo Baltijos tautas konsoliduojantį Škliaro įsitikinimą ir veiklos pobūdį, kitų vadintą politiniu romantizmu. Pirmųjų almanacho nume-

rių medžiaga buvo itin marga, peržengė užsibrėžtas geografines ribas, iš esmės aprėpdama didžiumą Rytų Vidurio Europos kultūrų: be Baltijos šalių – žydų, vokiečių, baltarusių, lenkų, ukrainiečių. Vertimų iš pastarųjų kalbų geografinė išskelė į paviršių ir kitą jaunos Lietuvos valstybės kultūrinio identiteto orientyrą – Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją. Tik nežinia, ar Škliaras, būdamas šios politinės erdvės palikuonis, numanė tokias savo almanacho medžiagos implikacijas. Svarbiausią vietą leidinyje užėmė rusų literatūra, kuri pasirodė, Lavrinco teigimu, kaip savitas „rusiško Berlyno“ variantas – tiek emigrantinė, tiek tarybinė (ryškos skirties tarp abiejų rusų literatūros kolonijų 3-iojo dešimtmečio Berlyne nebuvo), kaip vientisa nedaloma visuma (p. 157). Monografijoje smulkiai aprašyta kiekvieno numerio struktūra, autoriai, straipsniai, literatūrinė medžiaga, patikslintos numerių išleidimo datos, pakartotinos publikacijos, paskirų numerių recenzijos ir pan. Čia įsikomponuoja ir polemika su ankstesniais medžiagos tyrinėtoais, ir faktografinių klaidų ištaisymas (p. 159). Visa tai leidžia susidaryti išsamų almanacho vaizdą ir kartu iš naujo apmąstyti tiek tarpukario kultūrinio gyvenimo įvairovę, tiek išskirtinę Baltijos šalių poziciją suskaldytos rusų kultūros atžvilgiu bei šios pozicijos implikacijas. *Baltijos almanacho* idėją pratęsė ir Škliaro redaguojamas savaitraštis *Rytų Europa* (1937), kurio tikslas taip pat buvo stiprinti draugystę tarp tautų bei valstybių ir kurio pirmųjų numerių kainos buvo nurodytos 39 valiutomis. Aptariamieji Škliaro projektai įžvalgiai numatė kone šiuolaikines geopolitines konfigūracijas, prie kurių įpratusiam šiandienos žmogui jau sunku įvertinti jo žurnalistinio užmojo mastą.

Kad būtų lengviau naudotis tirštai pateikiama faktografija, autorius sukūrė smulkiai detalizuotą struktūrą: vienuolikos skyrių pavadinimai iškelia svarbiausią juose aptariamo laikotarpio įvykį ar vietą, o jų paantraštės talpina visų skyriuje analizuojamų klausimų sąrašą. Vardų rodyklė bei šaltinių ir literatūros sąrašas taip pat padeda orientuotis klaidžiam senos spaudos labirinte. Manychiau, kad praverstų ir periodinių leidinių rodyklė, kurią tik iš dalies kompensuoja literatūros sąrašė išskirta periodika (deja, be nuorodų į išleidimo vietą). Tai, kas autoriui atrodo gerai žinomi dalykai, mažiau įsigilinusiam skaitytojui – seniai nugrimzdusi Atlantida.

Kiekvieno skyriaus faktografijos srautas sustabdomas konkrečiomis išvadomis. Čia autorius naudoja knygos įvade trumpai aptarta Pierre'o Bourdieu literatūros lauko koncepcija, kuri tikslingai pasirinkta kalbant apie tokią figūrą kaip Eugenijus Škliaras. Vartodamas sociologinius terminus tyrėjas išvengia

apibūdinimų ir vertinimų, kurie diskredituotų patį tyrimo objektą. Kita vertus, monografijoje atsakyta ir pasenusio nuopelnų vienai ar kitai literatūrai ir kultūrai diskurso. Autoriaus tikslas parodyti, kaip ir kodėl Škliaras rinkosi vienokią ar kitokią veiklos strategiją, pastarosios santykį su literatūros lauko funkcionavimo ypatumais. Lavrineco nuomone, to meto Lietuvai buvo svarbūs tarptautinės sėkmės ženklai, pavyzdžiui, tokie kaip Škliaro versti lietuvių poetų kūriniai rusiškoje spaudoje arba lietuvių poezijos antologija rusų kalba (p. 115). Iš pirmo žvilgsnio stebinantis šių vertimų repertuaras, kuriame, tarkim, apeitas chrestomatinis Maironis, užtat Liudas Gira – stambus tarpukario literatūros ir teatro funkcionierius – pristatytas pakankamai gausiu eilėraščių pluoštu (p. 117), paaiškinamas literatūros lauko žaidimo taisyklėmis. Be to, kaip pabrėžia Lavrinecas, pirmieji Škliaro vertimai buvo ypatingai vertinami ir dėl tos priežasties, kad kitų paprasčiausiai nebuvo (p. 116). Tarpininko tarp dviejų literatūrų vaidmuo, teigia autorius, aprūpino Škliarą autoritetinga lietuvių literatūros lauko pozicija (p. 117). Kaip ir vėliau, kai neprigijęs Rygoje ir Paryžiuje, Škliaras sugrįžo į Lietuvą su garbingu „Lietuvos dainiaus“ vardu (dėl rinkinio *Lietuva auksinis vardas* (1927) su dedikacija pasiuntiniui Petrui Klimui) bei aukštu poeto paryžiečio statusu (p. 219 ir kt.).

Škliaro poezijos analizė įsilieja į chronologinį pasakojimo audinį, susipina su faktų dėstymu bei jų teorine interpretacija. Škliaras buvo rusų sidabro amžiaus poezijos gerbėjas, ne itin jautrus naujiems literatūros ieškojimams, jaunam avangardistiniam menui, žodžiu, konservatyvios estetinės laikysenos literatas. Negailėstingai pripažindamas mokinišką, epigonišką, eklektišką bei laikraštinių (p. 149–151) jo kūrybos pobūdį, Lavrinecas visgi labai išsamiai ir nuosekliai aprašo visų poezijos rinkinių struktūrą, atlieka leksinio lygmens analizę, pateikia amžininkų kritikų atsiliepimus, cituoja įdomesnius recenzentų pasisakymus. Kartu atsiskleidžia tarpukario literatūrinio gyvenimo užkulisiai, recenzavimo praktikos konjunktūriniai stimulai, vieno ar kito nuomonių motyvai, priklausomybė nuo literatūros lauko funkcionavimo sąlygų.

Škliaro poezijos aprašymas teikia informaciją kaip masinės sąmonės ir poezijos istorinis dokumentas, laikraštinės tarpukario kultūros liudytojas. Tačiau joje galima įžvelgti ir rimtos egzistencinės problematikos užuomazgų. Per visą monografiją autorius veda mus klaidžiais Škliaro tapatybės labirintais, būdingais daugeliui XX a. egzilų. Škliaras galbūt išsiskiria tarp jų intensyvia naujos tapatybės paieška, savotišku nesitaikymu su likimu. Tai jis Lietuvos sūnus, tai

prarastosios Rusijos dainius, tai žydų ainis. Pastarasis pasirinkimas bene originaliausias ir, sakyčiau, organiškiausias *kelio* žmogui, Amžinajam žydui. Įdomu, kad 1922 m. kritiškoje recenzijoje apie Marko Šagalo parodą Kaune Škliaras neužsiminė apie pastarojo kūrybos žydišką aspektą, galima spėti, jo net nepastebėjo (p. 59). Tuo tarpu Rygos periodą (1924–1926) vainikavusiame eilėraščių rinkinyje *Посох* (1925), kaip teigia Lavrinecas, jau dominavo žydiškos ir sionistinės temos (p. 191). Pastarosios buvo pratęstos ir persikėlus į Paryžių (1926). Čia Škliaras buvo „žydų interesams skirtą“ laikraščio *Рассвет* (*Aušra*) bendradarbis. Šiame leidinyje publikavo didelės apimties eilėraščių „Requiem“, skirtą jam svarbių nacionalinių bei kultūrinių erdvių dermei savo likime aprašyti. Lavrinecas lygina šią dermę su geriau žinomo rusų emigracijos žydų poeto Dovydo Knuto (beje, kai ką pasiskolinusio ir iš Škliaro poezijos) trijų sferų pasaulėvaizdžiu. Škliarui Palestina yra protėvynė, Ukraina – tėvynė, o Prancūzija – svetimas kraštas (*чужбина*). Rinkinio *Lietuva auksinis vardas* (1927) eilėraščio „Piramidžių ainis“ lyrinis subjektas tapatinasi su žydų tauta, atsimena jos istoriją, jaučia savo likimo bendrumą su amžinuoju žydu Ahasferu, bet ilgisi Lietuvos stepių (!) peizažo, Palangos žvejų, prie varpinės prigludusių kaimiškų pirklių. Kaip pastebi Lavrinecas, dvejopa lyrinio subjekto orientacija leido šį eilėraštį publikuoti tiek žydų savaitraštyje, tiek Lietuvai skirtame rinkinyje (p. 213). Žydų temą vainikavo *Poema apie garsųjį Eliją Vilniaus Gaoną* (1929), skirta autoriaus motinos, kilusios, jo teigimu, iš Gaono giminės, atminimui. Ljubovės-Rašelės Škliar-Vilnianskajos (vardas kone kalambūriškai atspindi Škliaro lietuvių-rusų-žydų paribio identitetą) šaknys, atrodo, iš tiesų siekė Vilnių, iš kurio jos šeima XVIII a. persikėlė į Ukrainą. Anonsuodamas poemą Škliaras pakeitė mergautinę pavardę į Vilenskaja, matyt, kad skambėtų analogiškai *Gaon Vilenskij* ir nekeltų nesusipratimų, kaip paaiškina monografijos autorius (p. 20), palikdamas skaitytojui spėlioti, ar jis tuo metu šypsosi, ar tik atlieka beaistrinio istoriko pareigą. Beje, apie autoriaus stilistiką vertėtų pakalbėti atskirai.

Absoliučiai lygus, neutralus, viską priimančias ir tarsi suprantantis pasakotojas taip pat yra Lavrineco knygos atradimas. Tose vietose, kur skaitytojas, sukrėstas herojaus poelgio, nori sušukti, na, tarkim: „Koks pataikūnas!“ (pavyzdžiui, p. 225, 226, 281–282 ir kt.), Lavrinecas ramiai mini faktus, pasisakymus, aptaria aplinkybes, demonstruoja jų rezultatus. Intriga gimsta iš nesutapimo tarp pasakojimo intonacijos ir herojaus personos. Pastaroji temperamentinga, siekianti dominuoti, teatriška, tačiau natūralių apimčių – apie ją galima papasakoti beveik

viską, vietos knygoje užteks. Štai šita išsamumo galimybė, manau, ir kuria lengvai komišką intonaciją, atsisakant juokauti ir tiesiogiai ironizuoti. Tarkim, Škliaro tapatumų kaita. Maždaug nuo knygos vidurio, kur kalbama apie gan netikėtą apsisprendimą dėl žydiškos tapatybės, pradedi laukti vis naujų įvaizdžio transformacijų. Ir sulauki. „Lietuvos kariuomenės atsargos karininkas Eugenijus Škliaras“, nusifotografavęs žanrinėje nuotraukoje „Lietuvos armijos manevrai. Karininkų grupė ilsisi“ (*Baltijos Almanachas*, 1928, Nr. 8, p. 15, Lietuvos kariuomenės dešimtmečiui skirtas numeris). Juk tai Woody Alleno *Zeligas*! Tragikomedija apie žmogų, turintį unikalią savybę prisiderinti prie aplinkos ne tik psichologiškai, bet ir fiziškai. Pavyzdžiui, Zeligas, akyse virstantis storuliu žydu apkūnių žydu draugijoje arba įgyjantis grynų arijų bruožų nacių susirinkime fašistinėje Vokietijoje. Zeligas – XX a. žmogaus galimybių metafora. Škliaro gyvenimo kelias – viena iš jos variacijų. Tokias analogijas skaitytojo sąmonėje išprovokuoja dėstomų faktų ir pasakojimo intonacijos santykis. Manychiau, kad tai – stilistinė autoriaus pergalė.

Monografija *Eugenijus Škliaras: Klajūno gyvenimo kelias*, nors ir skirta vienam konkrečiam asmeniui, rekonstruoja vieno rusų emigracinės literatūros ir spaudos istorijos fragmento *visumą*. Knygos žanras itin mišrus – tarp bibliografinio žinyno, kultūros istorijos, literatūros studijos ir detektyvo, kurių skaitymo strategijos čia numanomos. Šiuo požiūriu ji artima ją maitinusiems šaltiniams – tarpukario laikraščiams. Versalio sutarties valstybių spauda buvo politinio savęs sukūrimo, valstybinės būties įrodymo priemonė, o kartu – masinės kultūros erdvė. Regis, kad panaši idėja tuo pat metu buvo įkvėpusi ir Karelą Čapeką, sakiusį, kad laikraštis – tai kasdienis stebuklas, nes jis aprėpia „chaotišką politikos, kačių, jūros, socializmo ir Čekų Budejovicų sambūvį“. Manychiau, laikrastinė kultūra suformavo ir *stebuklingą* (kalbamu požiūriu) Škliaro reiškinių, kuriame ministro pirmininko jubiliejui parašytas eilėraštis buvo poezija, o kone fantastiškas projektas vienyti Rytų Europą tautinių nacionalizmų sąlygomis įsikūnijo literatūros almanachu.